

הערות לפרק 1

מהי לאומיות?

1. יעדים

בתום לימוד פרק זה מצופה מהתלמידים:

- ☞ להכיר את הגדרת המושג **לאומיות**, המובאת בראשית הפרק על שלושת יסודותיה כבסיס להמשך לימוד היחידה.
- ☞ להבין את שני כיווני ההתפתחות העיקריים הנובעים מתוך הלאומיות – הכיוון הליברלי והכיוון האתני.
- ☞ להבין את משמעות הזיקה הפנימית שחשים חברי קבוצת הלאום.
- ☞ להבין שקבוצת לאום נבדלת מקבוצות אתניות ואידיאולוגיות על ידי החתירה לריבונות.
- ☞ להבין שהתפתחות הלאומיות אינה תופעה מובנת מאליה, שכן רק חלק מהקבוצות האתניות והאידיאולוגיות הופכות לקבוצות לאום.
- ☞ להבין שהלאומיות המודרנית היא תופעה חדשה שעלתה על במת ההיסטוריה רק במאות השנים האחרונות.
- ☞ להבין את מאפייניה המרכזיים של הלאומיות כתופעה חברתית, תרבותית ופוליטית.
- ☞ להבין כי תהליך בניית קבוצת הלאום מלווה בהבניה של סמלים ומיתוסים.
- ☞ להבין את תפקידם של הסמלים והמיתוסים בתהליך בניית קבוצת הלאום.

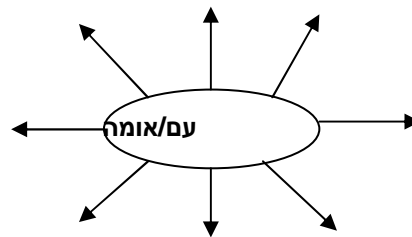
2. קשיים צפויים

פרק זה הוא פרק תיאורטי ולכן צפוי שתלמידים רבים ימצאו את תוכנו כקשה להבנה.

3. הצעות דידקטיות

- ☞ **התאמת רמת ההעמקה בפרק לרמת הכיתה ולצרכי התלמידים:** הפרק מספק, למעשה, שתי הגדרות למושג **לאומיות**:
 - ✓ **הגדרה ראשונה:** הלאומיות היא תודעה שאומצה על ידי עמים שונים, אשר דחפה אותם לחתור להקמת משטרים חדשים, שבהם הריבונות תהיה בידי העם או בידי אנשים הנתפסים כמייצגי העם.
[הגדרה זו מובאת כבר במבוא לפרק]
 - ✓ **הגדרה שנייה:** הלאומיות היא **תודעה** פוליטית, המוחזקת על ידי קבוצת בני אדם, שחבריה חשים **זיקה** (שייכות) אלה לאלה, ואשר מטרתם היא לחיות במסגרת של מדינה **ריבונית** (עצמאית), שהשליטה בה תהיה בידיהם.
[ההגדרה מובאת בקצרה בתת פרק 1; יתר תתי הפרק מסבירים הגדרה זו לעומקה]
- להגדרות אלה אינן סותרות וההבדל הוא סגנוני בלבד. חלק מהתלמידים עשוי למצוא את ההגדרה הראשונה כקלה יותר ללימוד. לעומת זאת, היתרון הקיים בהוראת ההגדרה השנייה מצוי בעובדה שקיימת נגיעה בחומר זה גם במקצוע האזרחות. באפשרות המורים להחליט אם להתמקד בהגדרה הראשונה או להורות את שתי ההגדרות.
- ☞ **שיעורי בית מקדימים:**

✓ לבקש מהתלמידים לסכם על המושגים לאומיות, ריבונות, קבוצה אתנית, עם, לאום¹.
 ✓ לבקש מהתלמידים להבהיר, מתוך מילון, את משמעות המילים: סמל ומיתוס (ראוי להדגיש כי המילה מיתוס אינה מילה נרדפת לשקר או מניפולציה), להביא דוגמאות (במקרה זה ניתן להשתמש באינטרנט) לסמלים לאומיים מהעולם ולנסות לברר מה מקורם של סמלים אלה ומה הם מבטאים.
 פתיחת שיעור ללא שיעורי בית מקדימים: לשאול את התלמידים מה פירוש המילים עם / אומה (כדאי להימנע בשלב זה מהשימוש במילה לאום כדי שהתלמידים לא ירשמו במחברותיהם סיכום לא מדויק של מושג זה), לרשום מילה זו על הלוח, להקיפה בעיגול, לבקש מהתלמידים לומר מה משמעותה של מילה זו ולרשום את תשובותיהם של התלמידים על הלוח במעין שמש מושגים באופן הבא:

לאחר מכן ניתן להציב בפני התלמידים את השאלות הבאות, כולן או מקצתן, על פי מידת התאמתם לכיתה:

- ✓ לבקש מהתלמידים דוגמאות לעמים.
- ✓ לבקש הגדרה של המושג עם.
- ✓ האם כל עם שואף להקים מדינה?

פתיחה מעין זו של השיעור, בה התלמידים משתתפים באופן פעיל, כאשר דבריהם נרשמים על הלוח, ובכך מקבלים חיזוק לדבריהם, נועדה להראות לתלמידים כי נושא הלאומיות הוא אמנם נושא מופשט, אך הוא נוגע בעניינים מוכרים ואינו זר להם לחלוטין. הדבר עשוי לתרום להפחתת החרדה העלולה להיות כרוכה בלימוד נושא זה.

המחשה: ניתן לשאול את התלמידים כיצד הם חשים כאשר הם נוכחים בטקסים לאומיים שונים (כמו טקסי יום הזיכרון לשואה ולגבורה), כאשר הם שומעים את התקווה או כאשר הם רואים את דגל ישראל מונף בתחרויות בינלאומיות. כדאי לרשום את הדברים הנאמרים על ידי התלמידים על הלוח. ניתן להשתמש בשאלה זו בראשית לימוד הפרק או בסופו.

שימוש בעמדה מתריסה: ניתן לשאול את התלמידים מה דעתם על האמירה הבאה: "מבחינתי דגל הוא בסך הכול בד עם צבעים". כדאי לרשום את תגובותיהם על הלוח ולהתייחס להיבט הרגשי שעולה מתגובותיהם. ניתן להשתמש בשאלה זו בראשית לימוד הפרק או בסופו.

4. הדגמת החומר שנלמד בפרק זה באמצעות קטעי המקור

קטע מקור מספר 1: דבריו של הסופר אמיצ'יס נועדו לגייס את הדור הצעיר לערכים לאומיים, עד כדי מסירות נפש והעדפת הערכים הלאומיים על פני הקרבה המשפחתית. גישתו הלאומית של הסופר היא רק גישה אחת מתוך מגוון הגישות הלאומיות. ראוי לציין עובדה זו בפני התלמידים.

¹ ראו הצעות כלליות בראשית המדריך למורה.

ניתן להשתמש בציטוט זה כפתיחה או כסיכום לשיעור כדי להמחיש את משמעות הלאומיות ואת הרגשות העזים שהיא עשויה לעורר.

בהמשך, לאחר שהתלמידים ילמדו על התפיסות הלאומיות השונות, ניתן לחזור לקטע מקור זה ולבקש מהתלמידים לסווג את גישתו הלאומית של הכותב על פי הגישות שנלמדו.

5. הצעות לדיון נוסף בכיתות חזקות

ניתן להתייחס בכיתה למטרות העשרה לשאלות הבאות:

- א. מה ניתן ללמוד מהדברים המובאים בקטע מקור מספר 1 לגבי עוצמת הרגשות, שעשויה לעורר התפיסה הלאומית בקרב המחזיקים בה?
- ב. האם התפיסה הלאומית דורשת בהכרח מסירות נפש?
- ג. חוקר הלאומיות א.ד. סמית הגדיר את האומה כך: "אוכלוסיית אנשים שיש לה שם, השוכנת בטריטוריה היסטורית או במולדת, ולכל חבריה יש מיתוסים וזיכרונות משותפים, תרבות ציבורית המונית, כלכלה אחת וזכויות וחובות משותפות"². האם הגדרה זו מתאימה לכל קבוצות הלאום? האם הגדרה זו מתאימה לעם היהודי?
- ד. ההיסטוריון ארנסט גלנר כתב את הדברים הבאים:

"...שמעתי שמעריכים את מספר השפות בעולם ב- 8,000 לערך. מספר זה אפשר להגדיל בהרבה, אם סופרים לחוד דיאלקטים... אם גורם משתנה מסוים [כמו השפה], המגדיר לאומיות בכמה מקומות, יחשב כמעוררה של 'לאומיות פוטנציאלית' בכל מקום אחר שבו נמצא משתנה דומה, הרי שמספר הלאומיות בכוח יגדל באופן תלול... אבל הבה נסתפק ב- 8,000 [לשונות הקיימות בעולם]... [הבה נניח] שמספר הלאומיות בפועל ממש [עומד על] כ- 800. אני סבור שזהו מספר גדול בהרבה ממה שהעובדות מצדיקות, אבל נניח שכך הוא. חישוב גס זה עדיין לא נותן לנו אלא לאומיות אחת בפועל ממש על כל עשר בכוח... דומה אפוא שהדחף לעשות את אפשרות ההמרה התרבותית ההדדית בסיס למדינה אינו חזק כל כך אחרי ככלות הכול. חברים בקבוצות אחדות אמנם חשים בדחף זה, אבל ברור בעליל, שהחברים ברוב הקבוצות שיש להן זכות דומה אינם מרגישים כך..."³.

איזה יסוד של הלאומיות בא לידי ביטוי בדבריו של ההיסטוריון גלנר? בססו את דבריכם על הקטע.

האם, לדעת גלנר, הלאומיות היא תופעה טבעית? בססו את דבריכם על הקטע.

[הערה: אם בחרתם להשתמש בקטע זה, יש מקום להפנות את תשומת לב התלמידים לעובדה שהסופר אמיצ'יס, שדבריו צוטטו בפרק, הוא אידיאולוג לאומי בן המאה ה-19, בעוד שההיסטוריון גלנר הוא חוקר הלאומיות בן המאה ה-20. כדאי להשתמש בעובדה זו גם כדי לדון, בטרם קריאת הקטעים עצמם, במשמעות השוני שבין הכותבים ולברר מה ניתן לצפות מכתובה מדעית לעומת כתיבה לאומית. עם זאת, ראוי להדגיש גם כי לא קיים ניגוד עקרוני בין תודעה לאומית לבין גישה מדעית, שכן גם חוקר עשוי להיות בעל תודעה לאומית.]

6. סרט מומלץ

הסרט "גיבורי הדגל" (ארה"ב 2006), שביים קלינט איסטווד (95 דקות) עוסק בחיילים אמריקנים שלחמו בקרב, שהתנהל בין ארה"ב ליפן באי אייו ג'ימה במלחמת העולם השנייה. הסרט מתמקד בחיילים אשר צולמו

² א.ד. סמית, האומה בהיסטוריה, (החברה ההיסטורית הישראלית; 2003), עמ' 15.
³ מעובד מתוך: ארנסט גלנר, לאומים ולאומיות, (האוניברסיטה הפתוחה; 1983), עמ' 67 - 69.

כאשר הם מניפים את הדגל האמריקאי על האי לאחר הניצחון. התמונה הופצה בעיתונות האמריקאית והפכה לאחד מסמליה המובהקים של הלאומיות האמריקאית.

הסרט מציג את תהליך הבניית המיתוסים והסמלים הלאומיים מנקודת ראות ביקורתית. הסרט מסתיים במילים הבאות: "...לבסוף הגעתי למסקנה שאולי הוא [אבי] צדק. אולי אין גיבורים. אולי הם פשוט אנשים כמו אבי... 'גיבורים' זה משהו שאנחנו יוצרים, משהו שאנחנו צריכים..."

7. לקריאה נוספת

1. האנציקלופדיה העברית, "לאומיות", כרך כ"א, עמ' 66 – 77, 894 – 895; "פשיזם", כרך כ"ח, עמ' 446 – 449.
2. עידן המהפכות 1760 - 1830, (האוניברסיטה הפתוחה; תשמ"א 1981), יחידות 1 – 2; יחידות 7 – 8, עמ' 7 – 85.
3. תרבות ההשכלה, (האוניברסיטה הפתוחה; תשנ"ב; 1991), מבואות היסטוריים עמ' 14 – 29, 68 – 75, 142 – 148; יחידה 1; יחידה 2; יחידה 4; יחידה 5.
4. שלמה אבינרי, רשות הרבים: שיחות על מחשבה מדינית, (פועלים; תל אביב; תשל"ה 1974), עמ' 96 – 127, עמ' 136 – 144.
5. חדווה בן ישראל, בשם האומה, (אוניברסיטת בן גוריון; 2004), עמ' 3 – 95.
6. א. בן ציון, אומה ומדינה, (עם עובד; 1980).
7. ישעיהו ברלין, "לאומיות ולאומנות", זמנים, 12, (1983).
8. ישעיהו ברלין, שורשי הרומנטיקה, (עם עובד; תל אביב; 1999).
9. ארנון גוטפלד, ממושבות למלחמת אזרחים: היסטוריה אמריקנית עד 1861, (האוניברסיטה המשודרת, משרד הביטחון והוצאה לאור; תל אביב; תשמ"ו), עמ' 9 – 65.
10. יוסף גולדשטיין, בין ציון לציונות, (האוניברסיטה הפתוחה; תל אביב; תשנ"ו 1995), עמ' 15 – 22.
11. ארנסט גלנר, לאומים ולאומיות, (האוניברסיטה הפתוחה; 1983).
12. ו. גראב, המהפכה הצרפתית, (משרד הביטחון; 1982).
13. מיכאל הרסגור, עידן האורות, (משרד הביטחון; תל אביב; תשמ"ד 1984).
14. הנרי וסרמן, אירופה ערש הלאומיות, (האוניברסיטה הפתוחה), יחידה 1, עמ' 9 – 13; יחידה 2, עמ' 5 – 8.
15. הנרי וסרמן, האומה בחסד היחיד: ביוגרפיה אינטלקטואלית של היינריך פון קלייט, (האוניברסיטה הפתוחה; תל אביב; תשמ"ט, 1989).
16. מיכאל זיו ושמואל אטינגר, דברי הימים כרך ג' חלק א': הזמן החדש, שם, עמ' 85 – 97.
17. יעקב טלמון, ראשיתה של הדמוקרטיה הטוטליטארית, (דביר; 1957).
18. יעקב טלמון, רומנטיקה ומרי, (עם עובד; 1973), עמ' 135 – 163.
19. יוסף ליכטנבוים, משוררים עולמיים, (ניב; תל אביב; 1966), עמ' 147 – 155.
20. יוסף ליכטנבוים, סופרי העמים, (ניב; תל אביב; 1959), עמ' 28 – 53.
21. ג'ורג' ל. מוסה, הנופלים בקרב: עיצובו מחדש של זיכרון שתי מלחמות העולם, (עם עובד; תל אביב; 1990).
22. אליק מישורי, שורו הביטו וראו: איקונות וסמלים חזותיים ציוניים בתרבות הישראלית, (עם עובד; תל אביב; תש"ס 2000).
23. א.ד. סמית, האומה בהיסטוריה, (החברה ההיסטורית הישראלית; 2003).

